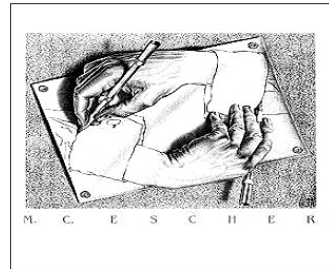

Η Αναστοχαστική Σύλληψη του Κοινωνικού Χώρου του Χαράλαμπου Τσέκερη*

Το άρθρο αυτό έχει ως κύριο στόχο να δοκιμάσει τη διατύπωση ορισμένων σκέψεων και προβληματισμών σχετικά με μια εναλλακτική σύλληψη του κοινωνικού χώρου, η οποία θεμελιώνεται στην κοινωνιολογική άρνηση της παραδοσιακής πεποίθησης ότι μπορούμε να αναπαραστήσουμε (να επαναλάβουμε εικονικά) τον κόσμο στην ολότητά του με απόλυτη βεβαιότητα. Απέναντι στον δογματισμό της «απόλυτης βεβαιότητας», ο οποίος πολλές φορές βρίσκεται κοντά στον φανατισμό, οφείλουμε να είμαστε αναστοχαστικοί, να αναγνωρίσουμε δηλαδή τη σχετικότητα των αναλυτικών μας κρίσεων, αλλά και τον διαρκώς μεταβαλλόμενο χαρακτήρα του περιβάλλοντός μας. Ειδικότερα, το παρόν εγχείρημα αφορά σε μια σύντομη και αναγκαστικά ελλειπτική σκιαγράφηση του πλαισίου εντός του οποίου ο στοχασμός για τον κοινωνικό χώρο «θα μπορούσε να είναι αλλιώς» (C. W. Mills).

Ο πολλαπλασιασμός των ιδεών και των θεωριών γύρω από την απεικόνιση του κοινωνικού χώρου είναι πλέον αισθητός σε ένα ευρύ φάσμα επιστημονικών κλάδων, από την αρχιτεκτονική και την κοινωνιολογία μέχρι την

Drawing Hands (Escher 1948)

* Διδάκτωρ Κοινωνιολογίας
στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Απέναντι
στον δογματισμό
της «απόλυτης
βεβαιότητας», ο
οποίος πολλές
φορές βρίσκεται
κοντά στον φανατι-
σμό, οφείλουμε να
είμαστε αναστοχα-
στικοί, να αναγνω-
ρίσουμε δηλαδή τη
σχετικότητα των
αναλυτικών μας
κρίσεων, αλλά
και τον διαρκώς
μεταβαλλόμενο
χαρακτήρα του
περιβάλλοντός μας.

πολιτισμική και οικονομική γεωγραφία (Thrift 1996). Αναμφισβήτητα, το βασικό χαρακτη-
ριστικό αυτής της διανοητικής εξέλιξης συνίστα-
ται στη γενικευμένη διερώτηση της έννοιας της
αντικειμενικής πραγματικότητας και της «ανα-
παράστασης» (Woolgar 1988), στην απόρριψη
της αιτιοκρατίας και την αυξανόμενη έμφαση
στην έννοια της «σχέσης» (relation). Πράγματι,
ερωτήματα σχετικά με το πώς ο χώρος διαμορ-
φώνεται και (ανα)διαμορφώνεται ως ένα δυ-
ναμικό σύνολο σχέσεων, οι οποίες συγκροτού-
νται μέσω της ανθρώπινης κοινωνικής δράσης,
εγκαθίστανται στο επίκεντρο της αναλυτικής
προσοχής σύγχρονων επιστημονικών προ-
ταγμάτων, όπως λ.χ. η επιθεώρηση *Space and
Society* (βλ. Thrift 1983).

Πιο συγκεκριμένα, αυτή η σχεσιοκρα-
τική προσέγγιση είναι «αναστοχαστική» (αυ-
τοαναφορική) εφόσον υπογραμμίζει τη συνεχή
αλληλεπίδραση μεταξύ χώρου και δράσης, ή
«υβριδικών υλικών-και-κοινωνικών συμπε-
ριφορών» (Law/Mol 2001), και περικλείει το
υποκείμενο μέσα στο αντικείμενό του, ενσω-
ματώνει δηλαδή συστηματικά τον παρατηρητή
(ή παρατηρητή-δράστη) στο παρατηρούμενο
περιβάλλον, στην παρατηρούμενη κοινωνική
οργάνωση (Pels 2000). Με άλλα λόγια, λαμβά-
νοντας σοβαρά υπόψη το επιτελεστικό «βλέμμα
του παρατηρητή», αποφεύγουμε την απεικόνιση
του χώρου ως φυσική κατηγορία και αναγνωρί-
ζουμε αυτοαναστοχαστικά ότι «δεν μπορεί να
υπάρξει πραγματικότητα χωρίς το υποκείμενο
που την παρατηρεί και την περιγράφει. Ο πα-
ρατηρητής της εικόνας είναι μέσα στην εικόνα
και ως συστατικό μέρος της εικόνας συνδέεται
αναπόσπαστα με τα υπόλοιπα συστατικά μέρη
αυτής» (Τσιβάκου 1997: 16).

Φυσικά, η παραπάνω λογική γύρω από την «αποφυσικοποίηση» και την «κατασκευασιμότητα» του κοινωνικού χώρου ακολουθεί την αντι-ουσιοκρατική/αντι-πραγματοποιητική σκέψη σπουδαίων φιλοσόφων (π.χ., Nietzsche, Wittgenstein, Heidegger, Adorno), σύμφωνα με την οποία είναι μάταιο να αναζητούμε ένα σταθερό αρχιμήδειο σημείο απ' όπου θα μπορούσαμε να παρακολουθήσουμε και να καταγράψουμε ουδέτερα και αμερόληπτα τα συμβαίνοντα. Στην ίδια γραμμή αμφισβήτησης της θέσης του «ιδεώδους παρατηρητή», βρίσκεται και ο Γάλλος κοινωνιολόγος Pierre Bourdieu, ο οποίος μας προειδοποιεί ρητά για τους Πλατωνικούς και Εγελιανούς πειρασμούς της «διάνοησης χωρίς δεσμούς και χωρίς ρίζες» (όπως λ.χ. η «αυταπάτη» του Karl Mannheim), καθώς και για το όνειρο κοινωνικής πτήσης «που αναπληρώνει ιστορικά τη φιλοδοξία για την απόλυτη γνώση», τονίζοντας ότι «δεν πρέπει να περιμένουμε να δώσει η σκέψη των ορίων πρόσβαση στη σκέψη χωρίς όρια» (Bourdieu 2001: 38).

Ακόμα και οι ούτως αποκαλούμενοι «περιθωριακοί χώροι» (Shields 1991), οι οποίοι μας καθιστούν ικανούς να δούμε διαφορετικά, να δούμε το «κέντρο» (τα κυρίαρχα συμφέροντα, τις καθιερωμένες αντιθέσεις και σχέσεις εξουσίας) ως σύστημα (Pels 1998), διατηρούν, όπως θα έλεγε ο Niklas Luhmann, το δικό τους «τυφλό σημείο», μια απαραίτητη δηλαδή ή αόρατη όψη που πάντοτε συνοδεύει την ορατή όψη του κόσμου και μας απαγορεύει να αντιληφθούμε την τυφλότητα και την συγκροτησιακή μας αδυναμία. Η επιστημολογική ανωτερότητα των «περιθωριακών χώρων» (marginal spaces) δεν επαρκεί για να μας προσφέρει «ένα είδος απόλυτης οπτικής γωνίας» (Bourdieu), μια

«θέα από το πουθενά» (Nagel), η οποία θα είναι απαλλαγμένη από κοινωνικές προϋποθέσεις, ταξικές συσχετίσεις ή χωροχρονικούς προσδιορισμούς.

Σ' αυτό το κλίμα, όπως καταδεικνύει ο Βρετανός κοινωνιολόγος της επιστημονικής γνώσης John Law (1994), κατορθώνουμε να αμφισβητήσουμε αποτελεσματικά τη νεωτεριστική (κλασική) κοινωνιολογία και, ειδικότερα, τη δογματική έμφασή της στην κοινωνική ιεραρχία (social order). Η κοινωνιολογία αυτή, σύμφωνα με τον Law, προτιμά τα ουσιαστικά από τα ρήματα, τα πράγματα από τις διαδικασίες, και, ως εκ τούτου, την κοινωνική ιεραρχία ως πράγμα από την κοινωνική ταξιοθέτηση ως διαδικασία (Law 1994: 15). Εδώ ο κοινωνιολογικός αναγωγισμός, ο οποίος σχηματοποιεί σε πράγμα τον (ουσιωδώς σχεσιακό) κοινωνικό χώρο, απομακρύνεται και εξαφανίζεται από τα κύματα της πολυπλοκότητας, της ετερογένειας, της διαφοράς, και της αμφιθυμίας (Bauman 1987).

Η ίδια ακριβώς αναστοχαστική τάση αποτελεί το κοινό χαρακτηριστικό ετερόκλητων επιστημονικών προοπτικών, οι οποίες συ-

νήθως εντάσσονται στη λεγόμενη «μετανεωτερική επιστήμη». Πρόκειται για τις θεωρίες του Χάους και της Πολυπλοκότητας, των αυτοποιητικών και αυτο-οργανούμενων συστημάτων, καθώς και τις κοινωνικές μελέτες της επιστήμης και της τεχνολογίας, όπου ο χώρος «ρευστοποιείται» και το κέντρο της αναλυτικής μας βαρύτητας τοποθετείται πλέον στις έννοιες της κατασκευής και της ερμηνείας παρά μάλλον στις έννοιες της ουσίας και της υπόστασης.

Ωστόσο η κοινωνική κατασκευή του χώρου ή «κοινωνική χωρικοποίηση» (Shields 1991) συμπληρώνεται αναπόφευκτα από την «αντικειμενικοποίηση του χωρικού» από θεσμικούς λόγους και πολιτισμικές αναπαραστάσεις, στο πλαίσιο μιας διαρκούς κυκλικής διαλεκτικής. Για παράδειγμα, ο χώρος του επιστημονικού εργαστηρίου σχηματοποιείται μέσω των ταξιθετικών διαδικασιών των επιστημονικών θεσμών, ενώ παράλληλα συμβάλλει ενεργητικά στην ταξιθέτηση και τον προσδιορισμό του χαρακτήρα αυτών των θεσμών (Hetherington 1997: 36). Σ' αυτό τον «κυκλικό ρεαλισμό» (Pels 2000), χώρος και δράση (κοινωνικές πρακτικές) αλληλομεταφράζονται και αλληλονοηματοδοτούνται. Συνεπώς, μια αληθινά «αναστοχαστική» σύλληψη του κοινωνικού χώρου αναμειγνύει κατά τρόπο μη-αποφασίσιμο το αντικειμενικό με το υποκειμενικό, εστιάζοντας ταυτόχρονα, με (αυτο)κριτική διάθεση, στους ιδιαίτερους τρόπους με τους οποίους οι επιστήμονες, ως προνομιακοί εκπρόσωποι, εξιστορούν πώς οι καθημερινοί άνθρωποι «πρέπει να ταξινομούνται σε καταστασιακές θέσεις (statuses) και τάξεις, πώς ο κοινωνικός χώρος πρέπει να διαιρείται σε πεδία και σχηματισμούς, τομείς, και υποσυστήματα» (Pels 2002: 70, βλ. επίσης

Συνεπώς,
μια αληθινά
«αναστοχαστική»
σύλληψη του
κοινωνικού χώρου
αναμειγνύει
κατά τρόπο μη-
αποφασίσιμο το
αντικειμενικό με το
υποκειμενικό ...

Albertsen/Diken 2004).

Η παραπάνω σύλληψη, κατά τη γνώμη μου, ευαισθητοποιεί ουσιαστικά τη μεταθεωρητική (ενδοσκοπική) μας προσοχή, ούτως ώστε οι γνωστικές μας αξιώσεις, για να χρησιμοποιήσω τον Bourdieu, δεν αποβαίνουν πλέον ένα είδος θεολογίας εσχάτου βαθμού, η οποία -όπως το δικαστήριο στη «Δίκη» του Kafka- έχει περιβληθεί την απόλυτη εξουσία να λείπει την αλήθεια, να εκδίδει ετυμηγορίες, και να επιβάλλει τη διάδοση του τι είναι ο καθένας από εμάς» (Bourdieu 1999: 52).

1. Εδώ, ο βαθμός της «σχετικής αυτονομίας» της πραγματικότητας θα πρέπει να θεωρείται ως αντιστρόφως ανάλογος του βαθμού στον οποίο εμείς οι ίδιοι εκλαμβάνουμε (αυτο-συνειδητά) τα κοινωνικά «πράγματα» ως πραγματοποιήσεις (reifications) (Pels 2002: 73). Έτσι, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει τη «σχετική ύπαρξη» (Latour) των κοινωνικών χώρων.

Βιβλιογραφία

- Albertsen, N./Diken, B. (2004) "Artworks' Networks" *Theory, Culture & Society* 21(3): 35-58.
- Bauman, Z. (1987) *Legislators and Interpreters*. Oxford: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1999) *Νόστιμον Ήμαρ*. Καρδαμίτσα.
- Bourdieu, P. (2001) *Μάθημα πάνω στο μάθημα*. Κοινωνιολογία και αυτο-κοινωνιοανάλυση. Καρδαμίτσα.
- Hetherington, K. (1997) *The badlands of modernity*. London and New York: Routledge.
- Law, J. (1994) *Organizing Modernity*. Oxford: Blackwell.
- Law, J./Mol, A. (επιμ.) (2001) *Complexities in science, technology and medicine*. Durham, NC: Duke University Press.
- Pels, D. (1998) "The Proletarian as Stranger" *History of the Human Sciences* 11(1): 49-72.
- Pels, D. (2000) "Reflexivity: One Step Up" *Theory, Culture & Society* 17(3): 1-25.
- Pels, D. (2002) "Everyday Essentialism. Social Inertia and the Münchhausen Effect" *Theory, Culture & Society* 19(5/6): 69-89.
- Shields, R. (1991) *Places on the Margin*. London: Routledge.
- Thrift, N. (1983) "On the determination of social action in time and space" *Environment and Planning D: Society and Space* 1: 23 - 57.
- Thrift, N. (1996) *Spatial Formations*. London: Sage.
- Τσιβάκου, Ι. (1997) *Υπό το βλέμμα του παρατηρητή*. Θεμέλιο.
- Woolgar, S. (1988) *Science: The Very Idea*. London: Tavistock.